Vol. 1, Issue 3

MUVAFFAQIYATGA INTILISH MOTIVI: «TARBIYA» FANI DOIRASIDA SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI VA PEDAGOGIK MODELI

Saidov Boburjon Sobirjon o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Mamanazarova Gulchiroy Sherzod qizi

Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalshi 2-bosqich talabasi

gulchiroymamanazarova06@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada muvaffaqiyatga intilish motivining (inglizcha: achievement motive) psixologik-pedagogik mohiyati, uning klassik va zamonaviy nazariyalari hamda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida «Tarbiya» fani doirasida shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Murray, McClelland va Atkinson tomonidan ishlab chiqilgan klassik yondashuvlar atributsiya, o‘z-o‘zini samarali his qilish, o‘sish tafakkuri, maqsad yo‘nalishlari, o‘z-o‘zini belgilash va kutish–qadriyat nazariyalari bilan qiyosiy ko‘rib chiqiladi. Muvaffaqiyat tushunchasi faqat o‘zlashtirish natijalari bilan cheklanmay, mehnatsevarlik, halollik, mas’uliyat va hamkorlik kabi axloqiy fazilatlar bilan birga talqin etiladi. Tahlil asosida «MAQSAD» pedagogik modeli (Muhit, Aniq vazifa, Qadriyat, Samarali fikr-mulohaza, Atributsiya, Dastlabki mustaqillik), namunaviy dars tuzilmasi, diagnostika vositalari va empirik tekshiruv dizayni taklif etiladi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega; taklif etilgan model hali empirik sinovdan o‘tkazilmagan.

Kalit so‘zlar: muvaffaqiyatga intilish motivi; tarbiya; motivatsiya; o‘sish tafakkuri; o‘z-o‘zini samarali his qilish; atributsiya; fikr-mulohaza; pedagogik model.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimlarida o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarni egallashi bilan bir qatorda o‘z o‘quv faoliyatiga ichki intilish bilan yondashishi ham ta’lim sifatining muhim ko‘rsatkichi sifatida qaraladi. Tadqiqotlar motivatsion e’tiqodlar, qadriyatlar va maqsadlarning o‘quvchi tanlovi, qat’iyati va natijalariga ta’sirini izchil ko‘rsatadi (Eccles va Wigfield, 2002). Shu bois motivatsiya masalasi psixologiya va pedagogika fanlarining kesishgan nuqtasida eng ko‘p o‘rganiladigan yo‘nalishlardan biriga aylangan.

O‘zbekistonda umumiy o‘rta ta’lim yagona va uzluksiz ta’lim tizimining tarkibiy qismi sifatida rivojlanmoqda; 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-sonli «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solib, ta’lim tizimining yagonaligi va uzluksizligi tamoyilini mustahkamlaydi (O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2020). Bunday sharoitda «Tarbiya» fani o‘quvchida shaxsiy fazilatlar, jamoada yashash madaniyati va qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim ta’lim maydoni sifatida muvaffaqiyatga intilish motivini maqsadli va axloqiy asosda rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Biroq bu motivni tarbiyaviy jarayonda shakllantirish bir qator qiyinchiliklar bilan bog‘liq. Birinchidan, «muvaffaqiyat» tushunchasi amaliyotda ko‘pincha faqat baho, reyting va tanlovlardagi g‘alaba bilan tenglashtiriladi. Ikkinchidan, tashqi mukofotlarga va raqobatga haddan tashqari urg‘u ayrim sharoitlarda ichki qiziqishni susaytirishi mumkin (Lepper va boshq., 1973; Deci va boshq., 1999). Uchinchidan, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish kuchli bo‘lgan o‘quvchilarda motiv himoya xatti-harakatlariga – vazifadan qochishga, o‘zini ataylab qiyin ahvolga qo‘yishga yoki natijani buzib ko‘rsatishga – aylanishi mumkin (Atkinson, 1957; Covington, 1992; Mueller va Dweck, 1998).

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, nazariy sharh, qiyosiy tahlil va pedagogik modellashtirish usullariga asoslanadi. Manbalar sifatida xalqaro hakamlik

qilinadigan jurnallardagi asosiy ishlar, monografiyalar va me’yoriy-huquqiy hujjat tanlandi. Maqolaning ilmiy yangiligi klassik va zamonaviy motivatsiya nazariyalarini tarbiyaviy maqsadlar bilan bog‘lovchi yaxlit «MAQSAD» modelini taklif etishda namoyon bo‘ladi. Model hali empirik sinovdan o‘tkazilmagani sababli, maqolada uni tekshirish dizayni ham keltirilgan.

Muvaffaqiyatga intilish motivi (inglizcha: achievement motive; ruscha: мотив достижения) shaxsning muayyan mezon bo‘yicha yuksak natijaga erishishga, murakkab vazifani uddalashga va o‘z mahoratini namoyon etishga bo‘lgan nisbatan barqaror intilishini ifodalaydi. Bu tushunchaning ilmiy ildizlari Murray (1938) tomonidan ta’riflangan «muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyoj» (need for achievement) g‘oyasiga borib taqaladi: shaxs qiyin ishni bajarishga, to‘siqlarni yengishga va yuksak standartga erishishga intiladi. Murray bu ehtiyojni shaxsiyatning ko‘plab ehtiyojlaridan biri sifatida tavsiflagan edi.

Keyinchalik McClelland va hamkasblari (1953) bu motivni o‘lchashning tizimli usulini – tematik appersepsiya testi (TAT) kabi proyektiv materiallar asosida tuzilgan hikoyalardagi muvaffaqiyat mavzulari uchun ball qo‘yish tizimini – ishlab chiqdilar. Natijada muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyoj tajribaviy tadqiqot predmetiga aylandi. McClelland (1961) yuksak darajadagi bu ehtiyojga ega shaxslarning odatda uch xususiyatini ta’kidlaydi: o‘rtacha darajadagi xavfli vazifalarni afzal ko‘rish, natija uchun shaxsiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish va o‘z faoliyati haqida aniq fikr-mulohaza olishni istash. Shuningdek, McClelland muvaffaqiyat motivi darajasini jamiyatlarning iqtisodiy taraqqiyoti bilan bog‘laydigan gipoteza ham ilgari surgan; biroq bu gipoteza metodologik jihatdan munozarali bo‘lib qolmoqda, shu sababli ushbu maqolada u yakka tartibdagi pedagogik jarayonlarni izohlash uchun asos sifatida ishlatilmaydi.

Atkinson (1957) muvaffaqiyatga intilishni ikki qarama-qarshi tendensiyaning o‘zaro ta’siri sifatida talqin qildi: muvaffaqiyatga erishish tendensiyasi (Ts) va

muvaffaqiyatsizlikdan qochish tendensiyasi (Taf). Model vazifani tanlash faqat motiv kuchi bilan emas, balki vazifaning subyektiv qiyinligi hamda yutuq yoki mag‘lubiyatning shaxs uchun qadri bilan belgilanishini ko‘rsatadi. Matematik shaklda bu quyidagicha ifodalanadi:

$$T_s = M_s \times P_s \times I_s, \text{ bunda } I_s = 1 - P_s \ (1)$$

$$T_{af} = M_{af} \times P_f \times I_f, \text{ bunda } P_f = 1 - P_s, I_f = -P_s \ (2)$$

$$T_r = T_s + T_{af} = (M_s - M_{af}) \times P_s \times (1 - P_s) \ (3)$$

Bu yerda Ms – muvaffaqiyatga erishish motivi, Maf – muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivi (ikkalasi ham nisbatan barqaror shaxsiy moyillik sifatida qaraladi), Ps – muvaffaqiyat ehtimolining subyektiv bahosi, Pf – muvaffaqiyatsizlik ehtimoli, Is va If – mos ravishda muvaffaqiyatning ijobiy va muvaffaqiyatsizlikning salbiy rag‘bat qiymati, Tr – natijaviy tendensiya (Atkinson, 1957; Atkinson va Feather, 1966). Formulalardan quyidagi pedagogik jihatdan muhim xulosa kelib chiqadi: Ms > Maf bo‘lgan o‘quvchi uchun Ps = 0,5 ga yaqin, ya’ni o‘rtacha qiyinlikdagi vazifalar eng jozibador bo‘ladi; Maf > Ms bo‘lgan o‘quvchi esa o‘rtacha qiyinlikdagi vazifalardan qochib, juda oson (muvaffaqiyatsizlik xavfi yo‘q) yoki juda qiyin (muvaffaqiyatsizlikni «sababi ma’lum» deb izohlash mumkin) vazifalarni tanlashga moyil bo‘ladi.

Atkinson modeli keyinchalik kengaytirildi va tanqid ham qilindi: Heckhausen (1967) o‘z-o‘zini baholash jarayoni va «muvaffaqiyatga umid»–«muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rquv» yo‘nalishlarini ajratib ko‘rsatdi, atributsiya nazariyasi esa natijalarni izohlash usullarining motivatsiyadagi hal qiluvchi rolini ta’kidladi (Weiner, 1985). Mavjud empirik dalillar modelning ayrim bashoratlarini qo‘llab-quvvatlaydi, biroq barcha sharoitlarda bir xil tasdiqlanmaydi; shu sababli model amaliy pedagogik qoidalar uchun qat’iy retsept emas, balki vazifa qiyinligini moslashtirish zarurligini asoslovchi nazariy yo‘l-yo‘riq sifatida qo‘llanishi to‘g‘ri bo‘ladi.

Rus tilidagi psixologik an’anada motiv masalasi asosan faoliyat nazariyasi doirasida o‘rganilgan. A. N. Leontyev (1975) fikricha, motiv – faoliyatni qo‘zg‘atuvchi va yo‘naltiruvchi predmet bo‘lib, faoliyat va shaxs rivojlanishi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Bu qarash pedagogik jihatdan muhim xulosaga olib keladi: o‘quvchida motiv tayyor holda berilmaydi, u mazmunli faoliyat jarayonida shakllanadi. Motivlar tasnifi va ularning shakllanish qonuniyatlari E. P. Ilin (2000) asarida umumlashtirilgan. Demak, muvaffaqiyatga intilish motivini rivojlantirish uchun o‘quvchini shunchaki rag‘batlantirish yetarli emas; unga ma’noli, qiyinligi mos va natijasi ko‘rinadigan faoliyatni tashkil etish zarur.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab muvaffaqiyat motivatsiyasi bo‘yicha tadqiqotlar «motiv»ning o‘zidan «motivatsion e’tiqodlar»ni – o‘quvchi o‘z qobiliyati, natijalar sababi va vazifaning qadri haqida nima deb o‘ylashini – o‘rganishga yo‘naldi. Quyida pedagogik amaliyot uchun eng muhim yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Weiner (1985) fikricha, odamlar muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik sabablarini uch o‘lchov bo‘yicha izohlaydi: sabab joyi (ichki yoki tashqi), barqarorligi (o‘zgaruvchan yoki doimiy) va nazorat qilinishi (nazorat ostida yoki nazoratdan tashqarida). Masalan, «qobiliyat» odatda ichki, barqaror va nazorat qilib bo‘lmaydigan, «harakat» esa ichki, o‘zgaruvchan va nazorat qilinadigan sabab sifatida qabul qilinadi. Muhimi shundaki, muvaffaqiyatsizlikni yetishmaydigan qobiliyat bilan izohlagan o‘quvchi kelajakda ham xuddi shunday natija kutadi va umidsizlik hamda uyat his qilishi mumkin; harakatning yetarli bo‘lmaganligi bilan izohlagan o‘quvchi esa vaziyatni o‘zgartirish imkoniga ishonadi. Shu sababli o‘qituvchining natijalarni qanday izohlashi o‘quvchining keyingi harakatiga bevosita ta’sir qiladi.

Bandura (1997) o‘z-o‘zini samarali his qilishni (self-efficacy) shaxsning muayyan natijaga olib boradigan harakatlarni tashkil etish va bajarish qobiliyatiga bo‘lgan ishonchi sifatida ta’riflaydi. Bu ishonch to‘rtta asosiy manbadan shakllanadi: shaxsiy

muvaffaqiyat tajribasi, boshqalarning muvaffaqiyatini kuzatish (o‘rnak orqali o‘rganish), og‘zaki ishontirish va jismoniy hamda hissiy holat. Pedagogik nuqtai nazardan birinchi manba eng kuchli hisoblanadi: o‘quvchi o‘zi uddalagan vazifalar orqali o‘z imkoniyatlariga ishonch hosil qiladi. Shuning uchun murakkabligi bosqichma-bosqich oshib boradigan vazifalar tizimi muvaffaqiyatga intilish motivi uchun zamin yaratadi.

Dweck va Leggett (1988) odamlarning qobiliyat haqidagi yashirin (implisit) tasavvurlari – qobiliyat o‘zgarmasmi yoki rivojlanadimi – ularning maqsadlari va xatti-harakatlariga ta’sir qilishini ko‘rsatdilar. Keyinchalik bu g‘oya «qotib qolgan tafakkur» va «o‘sish tafakkuri» tushunchalari sifatida ommalashdi (Dweck, 2006). Blackwell va hamkasblari (2007) o‘rta maktabga o‘tish davrida o‘quvchilarning aql haqidagi tasavvurlari matematika natijalari dinamikasini bashorat qilishini, tasavvurlarni o‘zgartiruvchi aralashuv esa bu dinamikaga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini aniqladilar. Mueller va Dweck (1998) tajribalarida aql uchun maqtalgan bolalar muvaffaqiyatsizlikdan keyin qat’iyatliligi pasayishi, topshiriqdan zavqi kamayishi va natijalarini noto‘g‘ri bayon qilish ehtimoli ortishi bilan ajralib turdi; harakat uchun maqtalgan bolalar esa qiyin vazifalarni tanlash va qat’iyatlilikni saqlashga ko‘proq moyil bo‘ldi. Bu natija tarbiyaviy jihatdan alohida ahamiyatga ega, chunki u maqtov shaklining halollik kabi axloqiy xulq-atvorga ham ta’sir qilishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Yeager va hamkasblari (2019) AQShdagi milliy miqyosdagi tajribada qisqa (bir soatdan kam) onlayn aralashuv past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning baholarini yaxshilaganini va murakkab matematika kurslariga yozilishni oshirganini ko‘rsatdilar; ayni paytda ta’sir maktabdagi tengdoshlar normalari aralashuv xabariga mos kelgan sharoitda kuzatildi. Shu bilan birga Sisk va hamkasblari (2018) meta-tahlillari o‘sish tafakkuri va o‘zlashtirish o‘rtasidagi umumiy bog‘liqlik kuchsiz ekanini, aralashuvlarning ta’siri esa odatda kichik bo‘lishini, ammo ayrim guruhlarda – masalan, xavf guruhidagi yoki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan kam ta’minlangan o‘quvchilarda –

kuchliroq bo‘lishini ko‘rsatdi. Demak, o‘sish tafakkuri «sehrli yechim» emas: u muhit, o‘qituvchi amaliyoti va tengdoshlar madaniyati bilan uyg‘unlikda samarali bo‘ladi.

Dweck va Leggett (1988) o‘zlashtirish maqsadlarini ikki guruhga ajratdilar: o‘rganishga yo‘naltirilgan maqsadlar (mahoratni oshirish) va natijani ko‘rsatishga yo‘naltirilgan maqsadlar (boshqalar oldida yaxshi ko‘rinish). Elliot va McGregor (2001) bu g‘oyani 2 × 2 tuzilmaga kengaytirib, to‘rt turdagi maqsadni ajratdilar: o‘zlashtirish–yaqinlashish (o‘rganishga intilish), o‘zlashtirish–qochish (o‘rganmay qolishdan qo‘rqish), natija–yaqinlashish (boshqalardan yaxshiroq bo‘lishga intilish) va natija–qochish (boshqalardan yomonroq ko‘rinishdan qochish). Pedagogik ahamiyati shundaki, muvaffaqiyatga intilishning o‘zi hali yaxshi natija ekanini anglatmaydi: motiv qanday maqsadga bog‘langani – o‘rganishgami yoki o‘zini boshqalar bilan solishtirishgami – uning oqibatlarini belgilaydi.

Ryan va Deci (2000) o‘z-o‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra, ichki motivatsiya va psixologik farovonlik uchta asosiy ehtiyoj – avtonomiya (o‘z xatti-harakatini o‘zi tanlash hissi), kompetentlik (qodirlik hissi) va bog‘liqlik (boshqalar bilan ijobiy aloqa) – qondirilishiga bog‘liq (shuningdek Deci va Ryan, 2000). Lepper va hamkasblari (1973) maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘tkazgan klassik tajribada kutilgan mukofot bolaning dastlab qiziqish bilan bajarilgan faoliyatga keyingi erkin qiziqishini pasaytirdi. Deci va hamkasblari (1999) meta-tahlili esa moddiy, kutilgan va faoliyatga shartli ravishda bog‘langan mukofotlar ichki motivatsiyani susaytirishi mumkinligini, og‘zaki rag‘batlantirish esa ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatdi. Bu xulosalar «Tarbiya» fanida mukofot va baho tizimini ehtiyotkorlik bilan qo‘llash zarurligini asoslaydi.

Duckworth va hamkasblari (2007) uzoq muddatli maqsadlar yo‘lida qat’iyat va ishtiyoq sifatida talqin qilgan «grit» konstruktini taklif etdilar. Ushbu g‘oya mashhur bo‘ldi, ammo Credé va hamkasblari (2017) meta-tahlili grit va intizomlilik

(conscientiousness) o‘rtasida juda kuchli bog‘liqlik borligini, grit va natija o‘rtasidagi bog‘liqlik esa o‘rtacha ekanini ko‘rsatib, uning konstrukt asosliligi haqida savol qo‘ydi; shu bilan birga qat’iyatlilik tarkibiy qismi natijani izohlashda muhimroq ekanligi qayd etildi. Shu sababli «Tarbiya» fanida qat’iyatni alohida «xislat» sifatida baholash o‘rniga, uni qo‘llab-quvvatlovchi sharoitlarni yaratishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

1-jadval. Asosiy motivatsion nazariyalarning qiyosiy tavsifi

Yondashuv	Asosiy mualliflar	Markaziy g‘oya	«Tarbiya» fani uchun xulosa
Muvaffaqiyat ehtiyoji va motivi	Murray (1938); McClelland va boshq. (1953); Atkinson (1957)	Muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish tendensiyalari o‘zaro ta’sirda bo‘ladi	Vazifa qiyinligi o‘rtacha bo‘lishi va qo‘rquv minimallashtirilishi kerak
Atributsiya	Weiner (1985)	Natija sababi uch o‘lchov (joy, barqarorlik, nazorat) bo‘yicha izohlanadi	Muvaffaqiyatsizlik sabablarini boshqariladigan omillar (harakat, usul) bilan bog‘lash
O‘z-o‘zini samarali his qilish	Bandura (1997)	Ishonch to‘rt manbadan shakllanadi	Bosqichma-bosqich muvaffaqiyat tajribasini ta’minlash
O‘sish tafakkuri	Dweck va Leggett (1988); Dweck (2006)	Qobiliyat rivojlanishi mumkin degan tasavvur	Jarayon va usullarga urg‘u beruvchi maqtov; yagona usul emasligini inobatga olish
Maqsad yo‘nalishlari	Dweck va Leggett (1988); Elliot va McGregor (2001)	O‘rganish va natijani ko‘rsatish maqsadlari farqlanadi	Boshqalar bilan emas, o‘zining oldingi natijasi bilan solishtirish
O‘z-o‘zini belgilash	Ryan va Deci (2000); Deci va boshq. (1999)	Avtonomiya, kompetentlik, bog‘liqlik ehtiyojlari	Tanlov imkoniyati, ma’lumotli fikr-mulohaza, xavfsiz muhit
Kutish–qadriyat	Eccles va Wigfield (2002)	Tanlov kutish va qadrga bog‘liq	Mavzuni o‘quvchi hayoti va qadriyatlari bilan bog‘lash

Psixologik tadqiqotlarda muvaffaqiyat odatda o‘lchanadigan natija – baho, test balli, tanlovdagi o‘rin – orqali aniqlanadi. Tarbiya nuqtai nazaridan esa muvaffaqiyat kengroq tushunchadir: u natija bilan bir qatorda unga erishish yo‘li – halollik, mehnatsevarlik, mas’uliyat, boshqalarga hurmat va hamkorlik – bilan ham baholanadi.

Lickona (1991) axloqiy tarbiyaning uch tarkibiy qismini ajratadi: axloqiy bilim, axloqiy his-tuyg‘u va axloqiy xatti-harakat. Bu uch qismni muvaffaqiyat motiviga nisbatan qo‘llasak, quyidagi mantiq hosil bo‘ladi: o‘quvchi nimaga erishishga arziydi va qanday yo‘l bilan erishish to‘g‘riligini bilishi (bilim), halol mehnat orqali erishilgan natijadan g‘ururlanishi va noo‘rin yutuqdan uyalishi (his-tuyg‘u) hamda qiyinchilikda qat’iyat ko‘rsatib, boshqalarga zarar yetkazmasdan harakat qilishi (xatti-harakat) lozim.

Yosh bosqichidan qat’i nazar, samarali motivatsion muhit uchta shartga tayanadi. Birinchisi – psixologik xavfsizlik: o‘quvchi xato qilganda masxara qilinmasligi, o‘qituvchi va sinfdoshlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanishiga ishonishi (bog‘liqlik ehtiyoji; Ryan va Deci, 2000). Ikkinchisi – vazifalarning mosligi: Vygotsky (1978) yaqin rivojlanish zonasi tushunchasiga ko‘ra, o‘quvchi mustaqil bajara olgan darajadan biroz yuqori, ammo kattalar yoki tengdoshlar yordamida uddalash mumkin bo‘lgan vazifalar eng samarali rivojlantiruvchi ta’sir ko‘rsatadi; bu Atkinson modelidagi o‘rtacha qiyinlik g‘oyasi bilan uyg‘un. Uchinchisi – tanlov va mas’uliyat: o‘quvchiga tanlash imkoniyati berilishi uning avtonomiya ehtiyojini qondiradi (Deci va Ryan, 2000).

Yuqoridagi tahlil asosida «Tarbiya» fani doirasida muvaffaqiyatga intilish motivini shakllantirish uchun «MAQSAD» modeli taklif etiladi. Model nomi o‘zbek tilidagi «maqsad» so‘zidan olingan bo‘lib, har bir harf modelning bitta komponentini bildiradi: M – Muhit; A – Aniq va optimal qiyinlikdagi vazifa; Q – Qadriyat va ma’no; S – Samarali fikr-mulohaza; A – Atributsiyani shakllantirish; D – Dastlabki mustaqillik. Komponentlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bir-biridan ajratilgan holda emas, yaxlit tizim sifatida qo‘llanishi ko‘zda tutiladi. 3-jadvalda komponentlarning nazariy asoslari va amaliy ifodasi keltirilgan.

Motiv va motivatsion e’tiqodlarni diagnostika qilish bir necha tamoyilga rioya qilishni talab qiladi. Birinchidan, diagnostika natijalari o‘quvchilarni baholash yoki reyting tuzish uchun emas, balki o‘qituvchining pedagogik qarorlarini asoslash va dastur

samaradorligini tekshirish uchun ishlatilishi kerak. Ikkinchidan, kichik yoshdagi bolalarda o‘z-o‘zini hisobot qilish usullarining ishonchliligi cheklangan bo‘lgani sababli ular uchun kuzatuv, rasmli yoki og‘zaki vazifalar afzal. Uchinchidan, xorijiy so‘rovnomalarni qo‘llashda tarjima, qayta tarjima, madaniy moslashtirish va psixometrik tekshiruv zarur. To‘rtinchidan, ishtirok etish ixtiyoriy bo‘lishi, ota-onalar roziligi olinishi va ma’lumotlar maxfiyligi ta’minlanishi lozim.

Tadqiqot quyidagi gipotezalarni tekshirishi mumkin: (H1) tajriba guruhida o‘zlashtirish yo‘nalishidagi maqsadlar nazorat guruhiga nisbatan kuchliroq ortadi; (H2) natija–qochish maqsadlari nisbatan kamayadi; (H3) vazifaga xos o‘z-o‘zini samarali his qilish ortadi; (H4) o‘quvchilar erkin tanlov vaziyatida o‘rtacha qiyinlikdagi vazifalarni ko‘proq tanlaydi; (H5) o‘qituvchi kuzatuvi bo‘yicha hamkorlik va mas’uliyat ko‘rsatkichlari yaxshilanadi. Dastur amalga oshirilishining sifatini (fidelity) nazorat qilish uchun dars kuzatuvlari o‘tkazilishi, natijalarning o‘quvchi baholariga ta’siri esa qo‘shimcha o‘zgaruvchi sifatida ko‘rib chiqilishi lozim. Barcha bosqichlarda ishtirokchilarning ixtiyoriyligi, anonimligi va ota-onalar roziligi ta’minlanadi.

Xulosa

Olib borilgan nazariy tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi. Muvaffaqiyatga intilish motivi Murray, McClelland va Atkinson asarlarida tizimli o‘rganila boshlandi va keyinchalik atributsiya, o‘z-o‘zini samarali his qilish, maqsad yo‘nalishlari, o‘z-o‘zini belgilash va kutish–qadriyat nazariyalari bilan boyitildi. Pedagogik nuqtai nazardan motivning kuchi o‘zi bilan emas, balki u qanday maqsadga bog‘langani, natijalar qanday izohlangani va o‘quvchi qanday muhitda ishlayotgani bilan belgilanadi. «Tarbiya» fani doirasida muvaffaqiyat faqat o‘zlashtirish natijasi sifatida emas, halollik, mas’uliyat, mehnatsevarlik va hamkorlik bilan uyg‘un tushunchasi sifatida talqin etilishi kerak. Motivni shakllantirishdagi asosiy xavflar – o‘quvchilarni ochiq taqqoslash, shartli moddiy mukofotlarni haddan ortiq qo‘llash va

muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rquvni kuchaytirish. Taklif etilgan «MAQSAD» modeli (Muhit, Aniq vazifa, Qadriyat, Samarali fikr-mulohaza, Atributsiya, Dastlabki mustaqillik) nazariy jihatdan asoslangan amaliy yo‘l-yo‘riq beradi, ammo uning samaradorligi kvazi-eksperimental tadqiqotda tekshirilishi lozim. Kelgusida modelni madaniy moslashtirish, mahalliy diagnostika vositalarini ishlab chiqish va o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlarini yaratish ustuvor vazifalar bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atkinson, J. W. (1957). Tavakkalchilik xatti-harakatlarining motivatsion determinantlari. Psixologik sharh, 64(6), 359–372.

2. Atkinson, J. W., & Feather, N. T. (Muharrirlar). (1966). Yutuqqa erishish motivatsiyasi nazariyasi. Wiley.

3. Bandura, A. (1997). O‘ziga ishonch: Nazoratni amalga oshirish. W. H. Freeman.

4. Bandura, A. (2006). O‘ziga ishonch shkalasini tuzish bo‘yicha qo‘llanma. F. Pajares va T. Urdan (Muharrirlar), O‘smirlarning o‘ziga ishonch e’tiqodlari (307–337-betlar). Axborot davri nashriyoti.

5. Blackwell, L. S., Trzesniewski, K. H., & Dweck, C. S. (2007). Aqlning yashirin nazariyalari o‘smirlik davridagi yutuqlarni bashorat qiladi: uzunlamasına tadqiqot va aralashuv. Bola taraqqiyoti, 78(1), 246–263. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.00995.x

6. Covington, M. V. (1992). Baholash: Motivatsiya va maktab islohotiga o‘z-o‘zini qadrlash nuqtai nazari. Kembrij universiteti nashriyoti.

7. Credé, M., Tynan, M. C., & Harms, P. D. (2017). Qattiqqo‘llik haqida ko‘p shov-shuv: Qattiqqo‘llik adabiyotining meta-analitik sintezi. Shaxsiyat va ijtimoiy psixologiya jurnali, 113(3), 492–511. https://doi.org/10.1037/pspp0000102

8. Deci, E. L., Koestner, R., & Ryan, R. M. (1999). Tashqi mukofotlarning ichki motivatsiyaga ta’sirini o‘rganuvchi tajribalarning meta-analitik sharhi. Psixologik byulleten, 125(6), 627–668. https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.6.627
9. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). Maqsadga intilishning "nima" va "nima uchun": Inson ehtiyojlari va xulq-atvorning o‘zini o‘zi belgilashi. Psixologik tadqiqot, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
10. Lickona, T. (1991). Xarakterni tarbiyalash: Maktablarimiz hurmat va mas’uliyatni qanday o‘rgatishi mumkin. Bantam Books.